

*Жанна ЯНКОВСЬКА,
викладач кафедри культурології
Острозької Академії*

ВІДОБРАЖЕННЯ ЛЮДСЬКИХ ВЗАЄМИН, ОСНОВАНИХ НА ПРИНЦИПАХ ХРИСТИЯНСЬКОЇ МОРАЛІ, У «ЧОРНІЙ РАДІ» П. КУЛІША

Пантелеймон Куліш належить до когорти письменників та особистостей, феномен творчості і життя яких до сьогодні залишається не з'ясованим. Творчі та ідейні шукання П. Куліша протягом життя були далеко не рівномірними, а часто й суперечливими. Знайомлячись з його багатою спадщиною (працював у галузях історії, історіографії, філософії, знаємо його як письменника, поета, фольклориста, етнографа, перекладача, публіциста, мовознавця, літературного критика, видавця), спостерігаємо, як, невинно преоборюючи нелегкі випробування долі, він шукає миру зі своєю душою, шукає правди, але, наштовхнувшись на стіну тогочасної дійсності, розчаровується, та не зупиняється і знову починає шукати. Історик української літератури С. Єфремов, дещо категорично оцінюючи літературно-ідейну спадщину П. Куліша, тонко підмітив і відзначив цю суперечливість його натури: «Не знайдеться, мабуть, ні одного питання, для якого не дав би Куліш двох відповідей, що одна одну побивають і нищать, зводячи до абсурту, Куліш — це дві людини в одній подобі, якийсь ходячий контраст, дволиккий Янус, нерозгадана загадка не тільки для сучасників, а й для нащадків, перед якою з подивом стають і читачі, і критика, — якась трагічна фігура, що борсається в життєвих суперечностях, плутається, падає, знову встає й знову падає» (Єфремов С., 1995, с. 395). Суперечностям характеру, поглядів самого письменника відповідають так само суперечливі оцінки його творчості. Беззаперечно можна сказати лише одне: у наш час спадщина митця (її обсяг надрукованих і ненадрукованих творів сягає близько 50-ти томів) має бути досліджена і належно оцінена.

Історичний роман-хроніка П. Куліша «Чорна рада» справедливо вважається вершиною творчості письменника. Для української літератури він є епохальним. Виходу твору передувала воістину

титанічна праця. Автор іноді по кілька разів преробляв цілі розділи, знову і знов переживаючи зображувані події. В листі до М. Костомарова від 4 вересня 1846 року він пише: «От я, взявши до серця й до мислі ваше розумне слово, знов, — слідом того грішника, — зачавши од того, як попадали Кирило Тур із Шрамченком, у голові усе наново пережив і перекомпонував (тільки запорожця з матір'ю та січовий суд не ворушивши zostавив) і до самого кінця все по вашому жаданню і совіту допровадив. І, коли хочете знать, то ще тільки на тім тижню з сею працею вгомонився. «Чорна рада» (у розділі XXI) вже тепер не з літописця виписана, а таки самі козаки зійшлись та й учинили меж собою із великим галасом і бучами, що вже одрізана скиба од хліба, не притулиш, своє власне діло закінчав, і душу свою за ближніх по-християнськи (хоч би й нас так Господь сподобив) положив» (Вибрані листи Пантелеймона Куліша українською мовою писані, 1984, с. 67). «Чорна рада» — це не просто твір нового типу, який будується на достовірних свідченнях архівних матеріалів, «козацьких» літописах. У романі письменник досяг максимальної точності не лише у викладі історичних фактів, але й так само детально виписав національно-культурну обстановку на Україні періоду Руїни, постійно зупиняючись на описах картин матеріальної та духовної культури українців, що дало змогу зберегти національний колорит твору, передати психологію народу, його неповторний характер, вірування.

Багато уваги у «Чорній раді» Пантелеймон Куліш приділяє відображенню взаємин між людьми, основаних на засадах і приципах християнської моралі. І це зовсім не данина часу чи моді, але є природним і правдивим відбиттям життя народу і власних переконань автора.

Для розкриття цього питання важливе розуміння релігійно-філософської концепції письменника, мета якої спрямована на відродження національної духовності і культури. Будучи наступником високогуманної християнської філософії «серця» Г. Сковороди, керуючись високими почуттями моральності та любові до України, П. Куліш постає перед нами як справжній християнин, що всім своїм життям і творчістю утверджував ідеали добра та справедливості. Дослідник творчості письменника Є.Нахлік зазначає: «Значення й заслуги Пантелеймона Куліша в розвитку української літератури, культури й національної ідеології полягають у тому, що він розбудував оригінальну настановчу концепцію духовного розвитку нації, визначивши його перспективний напрям — еволюційний поступ,

культуротворчий ненасильницький шлях боротьби за соціальний прогрес і національне визволення, орієнтація на вічні гуманістичні цінності, заганолюдську мораль, християнське братолюбство...» (Історія української літератури, кн. II, 1996, с. 317). Саме цими переконаннями керується П. Куліш, коли у своїх творах засуджує насильництво, руйнівну силу масових повстань, пророкуючи жорстоку розправу тим, хто проливає людську кров. Наприклад, у поемі «Великі проводи» він пише:

Підійметься, розіллете
Кривавії ріки,
А прийде час, провалитесь
В страшну тьму навіки.
(Куліш П., Т. 1, 1989, с. 99).

Світогляд письменника становив синтез релігійних, романтичних та просвітительських уявлень і ґрунтувався головним чином на вірі в Бога як у велику і справедливу силу. У різних джерелах він неодноразово підкреслював свою набожність. Знаємо Куліш як ентузіаста біблійного слова. Високо оцінено зроблений ним переклад Біблії, відомими є його переспіви та переклади із Псалтиря. Та й взагалі, незважаючи на всі суперечності характеру, творчості митець утверджував християнську мораль як основний закон людського життя. Саме цими переконаннями керується автор при написанні багатьох поетичних і прозових ідилічних творів та виписуючи ідеальні характери. Роман «Чорна рада» — яскравий зразок цього. На сторінках цієї історично-художньої хроніки письменник через окремих героїв зумів показати життя всіх станів та верств населення України після визвольної війни. Але всіх цих героїв, всі стани об'єднує одна важлива риса — всі вони християни. Реалістично зображуючи тогочасну соціально-політичну та історичну обстановку в Україні, П. Куліш, можливо, навіть мимо волі, не керуючись спеціально поставленою метою, а лише дотримуючись принципу правдивості, показав нам стан віри серед населення, що для кожного героя є невід'ємною частиною життя. Саме служінню Богу та людям присвятив себе паволоцький полковник, а тепер священик Шрам (прототипом його став Іван Попович), образ якого акумулює в романі особливе ідейно-моральне навітаження. Він, хоч і був рішучою натурою, намагався примирити всі верстви населення, погасити вогонь суперечностей між ними. Його заклик «Блюдіться, да не порабощенні будете!» (Куліш П., Т. 2, 1989, с. 11) виражає ідею станового примирення, згуртування, громадської згоди, єдності українського народу. В цьому образі проглядається філософсько-ідейна позиція самого автора.

З полковником Шрамом ми зустрічаємося уже в перших рядках

твору і бачимо його як захисника віри християнської: «Був він син паволоцького попа, по прізвищу Чепурного, учився в Київській братській школі, і вже сам вийшов був на попи. Як же піднялись козаки з гетьманом Остряницею, то і він устряв до козацького війська; бо гарячий був чоловік Шрам і не всидів би у своїй парафії, чуючи, як ілється рідна йому кров за безбожний глум польських консистентів над українцями, за наругу католиків і уніатів над греко-руською вірою». (Куліш П., Т. 2, 1989, с. 8-9). Символічним в даному випадку є образ дороги, якою з Правобережної на Лівобережну Україну мандрує із сином полковник Шрам до гетьмана Сомка. Під час подорожі ми спостерігаємо його чесноти, чуємо його проповіді та мудрі поради. Розважливим словом він втихомирює гарячі голови, що тільки-но погрожували йому, перегородивши шлях у передмісті Києва. І тільки на душі важче стає священику від того, що чинять вони не по-християнському, тому й зауважує ніби сам до себе: «Вскую прискорбна еси, душе моя, і вскую смущаєши мя? Уповай на Господа!» (Куліш П., Т. 2, с. 31). За цих людей та «добре діло» молиться старий Шрам у Печерському монастирі, де залишає щедрі дарунки. Щира, безкорислива віра в Бога поєднується в душі полковника Шрама з такою ж безмежною любов'ю до України. Важке становище рідного народу він розуміє як розплату за гріхи та кровопролиття, тому важкі роздуми не дають йому спокою: «...Мабуть, не така Божа воля, щоб Україна з упокоєм хліба-солі уживала! Чи, може, приходить уже кінець світу, що возстане свій на свого?» (Куліш П., Т. 2, 1989, с. 72). Можна подумати, що нелегке життя стомило полковника. Але забуває він про свою втому, коли йдеться про долю рідного землі: «Як треба рятувати Україну, байдуже мені і літа, й рани. ОБНОВИТЬСЯ ЯКО ОРЛЯ ЮНОСТЬ МОЯ» (Куліш П., Т. 2, 1989, с. 112). Подібно до Ісуса Христа, воскресають його сили у праведній боротьбі, так само, як Ісус, приносить він в жертву себе заради людей: «...Шрам паволоцький, жалуючи згуби паволочан, сам удався до Тетері і прийняв усю вину на одного себе. І Тетеря окаянний не усумнівсь його, праведного, як бунтівника, на смерть осудили й, осудивши, повелів йому серед обозу військового голову обтяти» (Куліш П., Т. 2, 1989, с. 149).

Справжнім християнином виховав полковник Шрам і свого сина Петра. Цей образ змальовано у романі дуже привабливо. Вихований в душі християнської моралі, Петро вміє з честю постояти за правду, має силу волі перебороти свої почуття, коли йде мова про збереження традицій. Нелегко було йому, коли дізнався, що його

кохана Леся Череванівна заручена з іншим, але нічим не виказав він своїх страждань, скріпивши серце, сховав у собі весь тягар душевного болю, та не порушив предковичного звичаю своїх родичів. І, врешті, винагородою за його страждання стала йому взаємність Лесі.

Не дає спокою Петрові і смерть батька, тому, коли відходить з Хмарища сліпий кобзар, «положив йому гаман грошей за пазуху на викуп невольника з неволі, за панотцеву душу» (Куліш П., Т. 2, 1989, с. 152). Та ще несправедливість гнітить душу молодого Шрамченка: «Смутно мені, — каже Божому чоловікові, — що в світі ледащо панує, а добре за працю й за горе не має жодної нагороди!» (Куліш П., Т. 2, 1989, с. 152). І все ж саме цей герой є в романі провідником оптимістичного настрою, саме у ньому ми вбачаємо перспективу, майбутнє. Ідилічна картина утворення патріархальної сім'ї (одруження Петра і Лесі) символізує не лише продовження роду, а й збереження національної самобутності, прадавніх звичаїв, традицій, народної моралі і самого народу.

Продовжувачем ідей та справ полковника Шрама є гетьман Сомко, образ якого в романі помітно ідеалізовано. Це благородний та довірливий лицар-правдолюбець. Для нього над усе — люди і чисте сумління. Навіть зазирнувши у вічі смерті, перебуваючи в полоні у Брюховецького, він відмовляється спасти своє життя ціною життя свого товариша Кирила Тура. Підкреслено-символічне навантаження несе в собі епізод роману, де описано вишивану сорочку гетьмана, підступно ув'язненого Іванцем: «Усе харцизяки поздирали, як узяли до в'язення; тільки вишиваної сріблом та золотом сорочки посовістились ізнімати. Вишивала ту сорочку небога Леся; і по ковніру, і по пазусі, і по ляхівках широких рукавів повиписовала голубонька сріблом, золотом і блакитним шовком усякі квіти й мережки; а Череваниха подарувала її безталанному гетьманові на пам'ятку гостювання в Хмарищі. Так отся тільки сорочка зо всього багатства йому осталась і чудно, і жалісно було б усякому дивитись, як вона у тій мізерній глибці із-під старої сірячини на гетьманові сіяла!» (Куліш П., Т. 2, 1989, с. 144). Традиційно виконуючи обережливу функцію, будучи своєрідною святинєю для кожного українця (тому і «посовістились» знімати її з гетьмана «харцизяки»), сорочка, вишита «сріблом да золотом» символізує душу Сомка, його моральну чистоту та непохитність у своїх помислах.

З особливою симпатією змальовано П. Кулішем у «Чорній раді» образ сліпого кобзаря. Він виступає моральним натхненником,

цілителем не лише ран тілесних, але й душевних, є своєрідним посередником між Богом і людьми, недарма ж його і називають «Божим чоловіком». Цей образ уособлює в собі мудрість народу, моральну чистоту, духовну досконалість, добро, здатність на самопожертву заради іншого, абсолютну безкорисливість: «Звався Божим чоловіком сліпий старець-кобзар. Темний він був на очі, а ходив без проводиря; у латаній свитині і без чобіт, а грошей носив повні кишені. Що ж він робив із тими грішми? Викупляв невольників із неволі. Іще ж до того знав він лічити усілякі болісті і замовляти усякі рани. Може, він помагав своїми молитвами, а, може, і своїми піснями» (Куліш П., Т. 2, 1989, с. 12).

Пісні кобзарів, їхні думи — це особлива сторінка культури та історії українського народу. Недарма їх часто порівнюють з молитвами, бо линуть вони із самого серця, зосереджуючи в собі якісь магічні властивості. Це — феноменальні та глибоко національні твори, в яких небезпідставно вчені вбачають ментальнісну сутність народу і яких ми мало не втратили на крутих і трагічних поворотах історії. В кобзарів «пісня лилась, як чари, що слухає чоловік і не наслухається. За теє-то за все поважали його козаки, як батька; і хоть би, здається попросив у кого останю свитину з плечей на викуп невольника, то й ту б йому оддав усякий... Співаючи пісню, од серця голосить і до плачу доводить, а сам підведе вгору очі, наче бачить таке, чого видючий зроду не побачить». (Куліш П., Т. 2, 1989, с. 12).

Християнська мораль «Божого чоловіка» дещо протистоїть історичності твору. Усвідомлюючи суету земного буття, примарність політичних перипетій, він прагне звеличити людську душу, вбачає щастя людини в її праведності. Це для нього найголовніше, тому й нічого не значать в його прагненнях ні гетьманство, ні багатство, ні слава. В розмові з Петром кобзар зауважує: «...а праведному чоловікові якої треба в світі награди? Гетьманство, багатство або верх над ворогом? Діти тільки ганяються за такими цяцьками, а хто хоть раз заглянув через край світу, той іншого блага бажає... Немає, кажеш, награди! За що награди? За те, що в мене душа лучча од моїх ближніх? А се ж хіба мала милость господня? Мала милость, що моя душа сміє і зможе таке, що іншому й не присниться?.. Інший іще скаже, що такий чоловік, як твій панотець, уганяє за славою! Химера! Слави треба мирові, а не тому, хто славен. Мир нехай навчається добру, слухаючи, як оддавали жизнь за людське благо; а славному слава у Бога!» (Куліш П., Т. 2, 1989, с. 153).

В кінці роману П.Куліш помітно відходить від історичності і

намагається глибше зазирнути в людську душу. Стосовно цього цікаву думку висловив Є. Нахлік у передмові до останнього двотомного видання творів письменника: «У цьому розумінні «Чорна рада» — роман не тільки історичний, а й, як це не парадоксально, трансцендентальний, позначений позаісторичним осмисленням людської екзистенції. Бо ж вустами «Божого чоловіка» Куліш, по суті, знецінює історію, позбавляє її будь-якого значного сенсу. Історичне буття виявляється минушим, відносним, а отже, й неістотним, тоді як абсолютним смыслом наділяється сакральний час — вічність, Бог». (Куліш П., Т. 1, 1994, с. 15).

Ми навели тільки найяскравіші приклади відображення людських взаємин, що ґрунтуються на принципах християнської моралі, у романі «Чорна рада» П.Куліша. Сказано далеко не все. Ще можна говорити про символічне зображення храмів у відповідних місцях роману; про знання простими людьми (і козаками зокрема) Святого Письма; про козацький звичай «прощання із світом», коли козак, втративши силу на старості літ, іде «спасатись» в монастир; про давні родинні християнські традиції, що давно стали народними; та, нарешті, усе життя і побут людей були наскрізь пронизані, повністю зумовлені християнською мораллю, обрядами та оберегами. Все це описано Кулішем правдиво, з почуттями міри, ненав'язливо, тому й сприймається природно, як невід'ємна частина реалістичного опису тогочасної дійсності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вибрані листи Пантелеймона Куліша українською мовою писані. — Нью-Йорк — Торонто, 1984. — С.67.
2. Єфремов С. Історія українського письменства. — К., 1995. — С. 395.
3. Куліш П. Твори в двох томах. — К., 1989.
4. Нахлік Є. Пантелеймон Куліш // Історія української літератури. Книга 11, — К., 1996. — С. 317.
5. Нахлік Є. Пантелеймон Куліш // Куліш П. Твори в двох томах. — К., 1994. — Т. 1 — С. 15.

Summary

YANKOVSKA J.

The Description of Human Velotions based on the principles of Christian Morality in P. Kulish's «The Black Council».

P. Kulish belongs to those outstanding writers and individuals, whose phenomenal creativity and life has not yet been discovered. P. Kulish's creativity and search for ideals were far from uniform and very often contradictory. He is especially famous as the author of an ethnographic and folkloric collection, «Zapysky o Yuzhnoyi Rusi», and the first historical novel Chorna Rada. He is an expert in the field of history, ethnography, literature and philosophy.

Having his own religious and philosophical conceptions, he maintained a love for his native land and principles of kindness and justice. P. Kulish ...a special place to reflection peoples' attitudes, ...are based on principles of Christian morality. Therefore, a special role is by the primate Shram and his son Petro, Hetman Sovko, the blind kobza player and others. The description of Christian traditions and rites ...a special place in this novel.